

CAPITOLUL 1

Note introductive

Istoria slavilor este, pentru oricare intelectual român, obiectul unei atracții speciale, pe care autorii, în virtutea datelor geopolitice, nu se simt obligați să o expliceze. Astăzi, într-un context în care amenințările strategice din partea vecinilor sunt – sau cel puțin par – mai mici decât oricând, această fascinație ar trebui desigur să lase loc unei priviri mai detașate.

Nu ne îndoim că cititorul ar dori să ajungă cât mai repede la concluzii, însă nu sfătuim pe nimeni să facă obișnuitul salt peste introducere, mai ales dacă nu are pregătire de specialitate în domeniile enunțate în titlu, lingvistică și arheologie. Cartea se adresează publicului cu cunoștințe mediu-superioare, nu neapărat specialiștilor consacrați, care vor trebui să suporte și câteva explicații de care nu au strictă nevoie. Vom încerca, pe de altă parte, să venim și în întâmpinarea specialiștilor, în special prin intermediul aparatului critic, unde vom face trimiterile necesare la lucrări care augmentează și probează, oprindu-ne însă numai la lucrările cu contribuții esențiale¹. Pe de altă parte, nu avem nicio îndoială că unele argumente vor fi dificile pentru publicul larg, motiv pentru care ne cerem scuze cu anticipație. Scriem cu gândul, în primul rând, la dezbaterile științifice din România, pe tema enunțată, iar densitatea argumentelor venite din bazinul Dunării de Jos va fi neîndoielnic mai mare; sperăm sincer însă ca dezbaterile pe care o încercăm să fie interesante și pentru specialiștii străini, în primul rând slavi.

Această carte deschide un nou capitol în evoluția științelor omului, cel puțin în România, acolo unde, până recent, cooperarea între arheologi (sau, mai larg, istorici) și lingviști a rămas un pios deziderat al „cercetării interdisciplinare”. Acest din urmă concept, apărut la noi mai degrabă ca efect al imitației – cât de mult ne-am schimbat din veacul XIX? –, încă încearcă a-și face loc în mintea

¹ O bibliografie cât de cât completă a problemei ar trece mult peste o sută de pagini. Florin Curta a publicat recent (2008) o astfel de bibliografie, pentru anii 500-1000, întinsă pe 83 de pagini, font mic, din care lingvistica este prezentă numai pe trei pagini. Este din ce în ce mai greu să se realizeze o referințiere cât de cât completă, pe indiferent care subiect, iar publicarea unor astfel de bibliografii, fie pe hârtie, fie ca baze de date pe Internet, pare un soi de soluție. Se simte lipsa unor lucrări de tip „recenzie”, după modelul științelor experimentale, care să rezume datele pentru un domeniu, la un moment dat. Apariția unor astfel de lucrări ar reprezenta o soluție alternativă și ar simplifica aparatul critic.

specialiștilor, înainte de a deveni instituțional operativ. Pentru cine eventual nu a reflectat serios la „cercetarea interdisciplinară”, trebuie spus, fie și sumar, că este răspunsul necesar la explozia informațională de după jumătatea veacului XX; nu este vorba, strict, de progresul tehnicii informatice, mai ales din ultimele două decenii ale mileniului trecut, ci de chiar expansiunea geometrică a cunoașterii sociale. Dacă, de pildă, lingvistica este un domeniu ceva mai vechi, „arheologia migrațiilor” s-a afirmat numai după al Doilea Război Mondial. Pentru maestrul începăturilor, Ion Nestor, un calculator, dacă ar fi existat, probabil că mai mult ar fi încurcat, fiindcă totul se reducea la 10-15 șantiere arheologice aflate în faze de cercetare incipientă; arheologul care se formează jumătate de secol mai târziu are de negociat cu o bibliografie covârșitoare, și teoretic și practic de neparcurs, în integralitatea ei; nu este astăzi complet neobișnuit ca o carte cu text de 400 de pagini să aibă și 60 de pagini de bibliografie², fapt care ilustrează stress-ul informațional... În astfel de condiții, natural, idealul „enciclopedist”, mort de mult și dezgropat de câteva ori, este de evitat din motive de sanitate. Singurul mod relativ asigurat de a recompune o imagine „interdisciplinară” este cooperarea între specialiști cu formații diferite, deși suntem încă martorii unor eforturi considerabile ale unor distinși învățați de a (se) privi singuri în globul de cristal.

Explicații mult mai laborioase au autorii de dat pentru restul titlului de pe copertă. Între specialiști se vehiculează mai mulți termeni, pe care ar trebui să-i explicăm de la început. Unul dintre ei este „proto-slavii”. Prefixul acesta, *proto-*, e buclucaș de felul lui. „Proto-istoria” este, simplu, ceva care nu este nici *preistorie*, nici *istorie*, iar prețiosul compus științific nu face decât să încapsuleze nehotărârea; există deci izvoare istorice pentru perioada în cauză (de exemplu pentru regatul dacic), dar nu decisive pentru cunoașterea epocii, iar aportul arheologiei nu are a fi altfel decât preponderent. Veți mai vedea, pe parcursul lucrării, că „protobulgarii” nu înseamnă „bulgarii” (cel puțin nu în sensul de astăzi). Tot așa cu „proto-slavii”. Teoretic, conceptul ar trebui să îndrume efortul de identificare a *celor care au premers slavilor*, dar ceva atât de ambiguu nu poate produce decât abuzuri...

Între termenii vehiculați, s-ar mai afla „cultura slavă primitivă” (în sensul de *arhaică*), care adresează fenomene în primul rând arheologice, contemporane primelor mențiuni ale izvoarelor literare și „migrației slave” (rostul ghilimelelor se va vedea, în timp), respectiv veacurile VI-VII. Un al treilea termen de interes ar fi „cultura slavă veche”, care se referă la situația post-„migrație”, la populații relativ ușor de identificat, cu nume, locație și datare, interval care începe cu secolul VIII și se termină, gradual, cu constituirea statelor de limbă slavă și cu

² Curta 2006.

trecerea acestora la creștinism. Am preferat în titlu expresia „slavi timpurii”, care este și cea mai accesibilă publicului, are sensul cel mai puțin restrictiv, sau specializat, dar și fiindcă acoperă cel mai bine tematica și cronologia discutată aici.

Subtitlul – *o altă vedere de la Dunărea de Jos* – marchează importanța din ce în ce mai mare a zonei geografice menționate în explicațiile cele mai recente legate de nașterea slavilor, dar și raportarea la cartea deja citată a lui Florin Curta, care reinterpretează zona dintr-una secundară în etnogeneza slavilor – în chiar nucleul evenimentelor. Prin natura competențelor noastre, faptele legate de istoria Dunării de Jos nu pot avea decât o poziție centrală, și, lipsiți de orgoliul unor explicații finale, dorim să contribuim la clarificarea rolului pe care aceste teritorii l-au jucat în apariția celui mai numeros grup lingvistic al continentului. Chestiunea este deocamdată marcată de serioase controverse științifice.

Studiile de slavistică au debutat în veacul al XIX-lea, într-un context politic agitat, în care „Sfânta Alianță” – reunind Imperiul Țarist, Imperiul Habsburgic și Regatul Prusac, principalele beneficiare continentale ale înfrângerii lui Napoleon – încerca să conserve „drepturile legitime” ale celor mari împotriva pretențiilor emergente ale popoarelor. Acel veac avea să intre în istorie drept *secolul națiunilor*, când visurile de propășire națională ale neamurilor central-europene tocmai ieșiseră din cafeneaua literară în stradă, ușor turmentate, foarte entuziaste și cam gălăgioase. Slavistica avea să poarte multă vreme semnele începutului, idealismul social și romantismul fără leac („slavul cel blajin” versus „germanul cel crud”). Deloc întâmplător, primul Congres de slavistică avea loc la Praga, în chiar zilele Revoluției Pașoptiste. Praga „habsburgică” năștea studiile de istorie slavă, așa cum Praga „nazistă” avea să nască, aproape un veac mai târziu, arheologia slavilor.

Problema de care primii slaviști s-au lovit – și de care, pe cât ne dăm seama, încă nu au scăpat – este că dacă toate neamurile Europei se puteau mândri cu o antichitate venerabilă – fie și prin derapaje nominale, ca în cazul Hungariei – sau măcar precizabilă, slavii nu puteau invoca, dintru început, un anume popor antic care ar fi premers. Chestiunea a fost abordată de lingviști, în primul rând, așa cum era și normal, iar indo-europenistica avea să le fie de mare ajutor. Indo-europenii, un concept de reconstrucție istorică, ar trebui să fi fost un mare popor, născut departe, undeva în largile zări ale Eurasiei, la nord de Munții Caucaz, nu se știe când. Cel puțin teoretic, cândva pe la începutul mileniului III înainte de Christos, foarte probabil sub influența unei schimbări majore de climă – în curs de încălzire, ca astăzi –, care a afectat, la fel de dramatic, și Peninsula Arabă, dar și actualul deșert Sahara, o fostă întinsă Grădină, indo-europenii au început procesul de „roire”; termen inspirat, care ilustrează migrațiile prin analogie cu ceea ce se întâmplă cu roiurile de albine când își aleg regine noi... Așa încât,

alungați de secetă, indo-europenii au plecat care încotro, urmând conducători carismatici, și au ajuns să populeze o mare parte a lumii cunoscute: unii în nordul peninsulei indiene, născând civilizația hindusă, alții în munții Iranului, cărora le-au dat și numele, alții prin munții Anatoliei, înființând temute imperii, precum cel al Hittiților; alții au ajuns, misterios (și inexplicabil, pentru o populație în principiu „terestră”), „Popoare ale Mărilor”, tulburând liniștea milenară a faraonilor. Alte triburi au contribuit la dezagregarea minunatelor culturi neolitice ale sud-estului european, aducând seminția cea sălbatică și războinică până pe stâncile Greciei, pe insulele Egeii și între ruinele palatului din Cnossos. Alte neamuri europene, de care izvoarele istorice vorbesc mai târziu, au ocupat restul continentului verde, și chiar insulele de la marginea lui. Desigur, nu vom descrie aici tot procesul.

Ei bine, dacă așa este, atunci toți europenii s-au născut deodată, dar vorbesc limbi care s-au diferențiat în timp, fiind, toate, moștenitoare ale unei unice limbi primordiale. *Primordialitatea* este, și ea, un termen obsedant, dar destul de obscur... Atunci, slavii – ca să revenim la problemă – din ce trib european provin?...

Lingviștii au făcut și ei ce au putut, analizând lexicul limbilor slave – de o netăgăduită înrudire, mărturie a unei limbi proto-slave unice și deloc vechi – cu toate limbile de contact, în primul rând cu limbile baltice, cu cele germanice, cu cele iraniene. Cele din urmă aveau, la nordul Mării Negre – nume predestinat nefericirii... – un important reprezentant, prin grupa scito-sarmatică, limbă stinsă în vremurile moderne, pe acele meleaguri, dar ai căror vorbitori au fost stăpânii necontestăți ai pusteii pentru cel puțin un mileniu, locuind nemăsurate pământuri, de la granițele Chinei la Dunărea de Mijloc...; mai mult, influențele exercitate de limbile iraniene par a fi substanțiale, venind, ca importanță, imediat după cele baltice; sau, cel puțin, aceasta era teoria când am început noi această carte.

În fine, mult mai târziu a venit rândul comparațiilor cu româna, cu limba tracilor, sau cu limbile turcice vorbite de nomazi care au apărut în stepele Donului la vremea formării statelor rusești, precum pecenegii și cumanii; nici comparația cu limba chazarilor – primul *Stăpân* – nu ar trebui neglijată.

Cu limba română a fost o vreme destul de simplu... S-a considerat că toate cuvintele comune, absente din latină, sunt împrumuturi realizate din slavă. Cine știe aria de răspândire a limbilor slave cu greu ar putea gândi altfel. Limba română, oricum, este și ea o limbă târzie, ca produs final, o limbă „secundară”, un produs de sinteză al mai multor limbi europene vechi.

Cu tracia lucrurile ar putea fi mult mai interesante. Deocamdată disputa asupra originii neo-ilire sau neo-tracice a limbii albaneze nu este soluționată; teoria preferată a albanezilor înșiși este cea a continuității ilire, în timp ce mai

mulți lingviști străini tind să le aloce mai degrabă un trecut tragic, eventual de sorginte nordică³. Soluția de continuitate iliră peste opt secole de ocupație romană este destul de greu de acceptat, în ciuda contra-exemplului britanic (patru secole și ceva). Nici teoria nord-tragică nu este cu mult mai facilă; numărul cuvintelor comune între română și albaneză, respectiv a celor care nu au nici origine latină, nici slavă, nu este suficient de mare pentru a fundamenta o unitate lingvistică inițială. O foarte interesantă problemă, în cazul împrumuturilor albaneze identificate în limbile slave, este cum anume ar fi putut difuza această influență. Pentru a răspunde rațional la întrebare, trebuie să admitem una din două: fie slavii sunt de origine balcanică, fie albanezii sunt de origine nord-dunăreană.

O certă dinamizare a discuției despre rolul limbilor tracice în nașterea lumii slave s-ar produce dacă am admite că o bună parte a celor câteva mii de cuvinte (două? trei?) din lexicul de bază al limbii române, cu etimologie necunoscută sau discutabilă, ar putea fi – ce altceva? – tracice.

Lingvistica comparată a putut (sau ar putea) stabili, deci, câteva lucruri. Cel mai important este apartenența limbii slave *primitive* (sau *slava comună*) – acea limbă ce va fi fost, la începuturi, teoretic nediferențiată, din care au apărut apoi limbile slave cunoscute în evul mediu – la grupa limbilor europene *satem* (alături de limbile baltice, iraniene, româna, albaneza), înrudirea fiind rezidentă mai ales la nivel fonetic. S-a mai stabilit apoi că limbile baltice sunt cele mai înrudite cu cele slave, că apoi, în ordine, influențe semnificative s-au înregistrat din partea limbilor iraniene, germanice, existând și o largă paletă de alte influențe sau remanente, inclusiv pre-indo-europene.

Cele de mai sus sunt un bun câștigat, deși perfectibil, dar nu reprezintă decât o jumătate de răspuns. Când s-au întâmplat aceste lucruri? Lingvistica poate încerca răspunsuri, dar cronologia pe care o poate oferi nu poate fi decât foarte relativă. Pentru ca fenomenele lingvistice să poată fi datate, este necesar documentul scris, martorul de limbă *al unui moment dat*. Or, primul document scris, de o întindere convenabilă, este Biblia lui Kiril și Metodiu, dinspre finalul veacului IX. Dar înainte – ce a fost?

Aici venea rândul istoricilor. Prima mențiune a slavilor în izvoarele scrise o datorăm lui Procopius, autor roman târziu de expresie elină, care a scris pe la jumătatea veacului VI. Aici sunt imediat de făcut două amendamente. Prima se referă la numele vehiculat de Procopius – folosit și de următoarele două generații de scriitori bizantini – și anume *sklavanoi*, nume sub care modernii s-au grăbit să citească „slavi”; secundo – evenimentele cele mai timpurii la care se referă izvorul

³ Discuția este dezvoltată în câteva locuri din această carte: secțiunile 2.7, 4.2-4.3. 7.4.

sunt războaie ale romanilor la nordul Dunării de Jos (deci undeva în estul României de astăzi, sau în Basarabia), purtate în intervalul 528-530, împotriva unei confederații de triburi barbare plecate la jaf, care provocaseră oarece deranj cetăților din dreapta Dunării. Foarte clar, acestea sunt *primele împrejurări istorice sub care se vehiculează un nume pus apoi în directă legătură cu slavii*. În aceleași împrejurări sunt amintiți anții (*antes*), o populație prezumtiv înrudită sclavenilor – cel puțin conform mărturiilor lui Procopius și Iordanes, în același perimetru geografic vag definit –, aflată însă mai la răsărit de sclaveni. Atât sclavenii cât și anții sunt atestați de numeroase izvoare contemporane, iar istoricitatea lor este deasupra oricărei îndoieli. Vorbim despre îndoieli pentru a introduce o chestiune aflată într-un grav dezacord științific: poporul *veneților*.

Veneții sunt aduși în disputa istorică de cel care a devenit – în bună măsură pe nedrept – paradigma „iordanelor”, scriitorul de origine gotică și expresie latină, Iordanes. Creștin fervent și mare admirator al antichității clasice, Iordanes este un erudit care nu credea că ar exista ceva „nou sub soare”, *credo* cu consecințe mai mult decât determinante în redactarea unui text istoric. Dacă Procopius îi trata pe zurbagii drept noi veniți, și de-abia dacă-și punea problema de unde veniseră, alocându-le niște înaintași mitici numiți *spori*, despre care nu se poate spune decât că erau foarte primitivi, și despre care s-a inventat o etimologie cu totul fantastă (cum că ar fi locuit *sporadic*), Iordanes nu putea accepta așa ceva, fiindcă toate cele de astăzi sunt consecința și umbra celor de ieri. Drept urmare, preacucernicul ne spune o poveste despre un trib numit *venethi*, decal transparent după *venedi* din izvoarele cu câteva veacuri mai vechi⁴. Problema este că uneori ne spune că acești *veneți* ar fi unul dintre cele trei triburi înrudite (alături de *sclaveni* și *anti*)⁵, sau un nume comun al celorlalte două⁶, alteori sugerează că ar fi strămoșii acestora (de vreme ce au luptat cu Hermanaric, regele ostrogoților din vremea năvalei hunice⁷), făcând trimitere directă la popoarele care au trăit în vechime. Încurcăturile create de aceste sumare trimiteri sunt mai multe decât ar fi rezonabil de crezut. În primul rând, Iordanes este singura sursă de secol VI (sau mai târziu) care a pomenit *veneții*; în al doilea rând, ei nu sunt pomeniți decât în *Getica* – lucrare care preamărea faptele de vitejie ale goților –, dar nu și în *Istoria romană* a aceluiași autor, care tratează, în general, *subiecte mai recente*. În al treilea rând, este clar că Iordanes nu avea niciun fel de informație directă despre *veneți*, rezumându-se la cât a înțeles din Tacitus (care a scris la sfârșitul veacului I p. Ch.), trimițându-i undeva la izvoarele Vistulei; adică tot pe

⁴ Tacitus, *Germania*, 46; Pliniu cel Bătrân, *Istoria Naturală* IV, 97; Ptolemeu, *Geographia*, III 5.18.

⁵ Iordanes, *Getica*, 119.

⁶ Iordanes, *Getica*, 34.

⁷ Iordanes, *Getica*, 119.

unde vor fi trăit *venedi* pomeniți de clasici⁸. În al treilea rând, zona de referință fusese locuită, la vremea respectivă, de triburi celtice, precum și acei de au creat, apoi, orașul Veneția, numele însuși fiind celtic. Toate aceste argumente nu au cântărit însă suficient pentru istoricii și arheologii slavi, care au inclus *venethi* în lista înaintașilor slavi antici; ceea ce se întâmplă și în zilele noastre⁹...

Nu putem abandona subiectul fără a menționa celălalt *hapax* al lui Iordanes, care, în aceeași *Getica* (247), pomenește pe Boz, un rege mitic al *anti*-lor (nimic nu poate fi nou, *deci antes trebuie să fi existat pe vremea bătrânului Vinitharius*), doar pentru a ne comunica că au fost crunt bătuți de strămoșii lui goți. Credibilitatea povestioarei este strașnic clătinată de un fapt binecunoscut de specialiști (dar uitat oportunistic), și anume că *vechii slavi erau anomici, că nu respectau niciun conducător, iar instituția regalității – fie și într-o formă foarte primitivă, avea să fie creată, cu greu, spre finalul veacului VI*; cu atât mai puțin ar fi putut exista două veacuri mai devreme.

Departate de noi gândul de a contribui la defăimarea postumă a lui Iordanes. Deși nu ne îndoim de pioasele sale intenții, trebuie să repetăm că nicio altă sursă de secol VI nu pomenește *veneții*. Mecanismul dezinformării involuntare pare desul de clar; este general admis că cunoștințele istoricilor civilizațiilor mediteraneene despre populațiile de dincolo de Dunăre au fost totdeauna foarte

⁸ Eugen Cizek, cel care a îngrijit o recentă traducere a Germaniei, îi poziționează pe *venedi* undeva la Vistula mijlocie (Publius Cornelius Tacitus, *Germania; Dialogul despre Oratori*, Ed. Paideia, București 2004, p. 57, nota 87); traducătorul face acest lucru deoarece Tacitus însuși nu spune nimic despre geografia *venedi*-lor, ci se mulțumește doar să-i amintească între *peucini*, ziși și bastarni, și *fenii*. Bastarnii locuiau în Moldova de astăzi, iar fenii ar trebui să fie strămoșii finlandezilor, care trăiau într-un nord destul de mitic și cu desăvârșire sălbatic. Împotriva locației *venedilor* în bazinul mijlociu al Vistulei se ridică cel puțin două argumente: zona se află prea departe de sălașurile sarmaților, situație în care enunțul lui Tacitus – „*Venedii au împrumutat multe dintre obiceiurile sarmaților*” – nu ar putea fi adevărat; un alt pasaj al sursei spune că „*ei cutreieră și jefuiesc înălțimile, munții și pădurile care se găsesc între peucini și fenii*”, descriere improprie podișurilor din bazinul mijlociu al Vistulei. În concluzie, *venedi* și *venethi* sunt localizați în exact același perimetru, în jurul izvoarelor Vistulei, fapt care însă, în sine, nu probează nimic. Vezi însă excursul de la Anexa 5 a cărții.

⁹ Etimologia cuvântului „*venetic*” este pusă pe seama unui împrumut din neogreacă sau turcă (vezi DEX), însemnând „*străin*”, cu trimitere la neguțătorii venețieni, deci fără legătură cu veneții lui Tacitus sau Iordanes, dar și fără rădăcini în limba vernaculară (decât în discutabila derivare *venetus* > *vânăț*). Pe de altă parte, cuvântul există și în finlandeză, ceea ce complică lucrurile considerabil. Oricum, grecii antici au cunoscut cuvântul (reprodus de Pliniu cel Bătrân sub forma *eneti* – *Naturalis Historia* XXXVII, 43), așa încât prezumția că în neogreacă ar fi un produs târziu, datorat contactului cu neguțătorii venețieni – nu se susține. Mai interesant, aici, ar fi observația că *veneti* lui Pliniu (trâind pe țărmurile Adriaticii) nu par aceeași cu *venedi* lui Tacitus, deși cei doi autori sunt relativ contemporani, iar numele sunt virtual identice.

limitate. Iordanes, un scriitor de cabinet, care și-a produs opera la Constantinople, trebuie să fi auzit însă că poporul năstrușnic al sclavenilor va fi locuit până departe, la izvoarele Vistulei, adică în Carpații nordici, zonă a cărei geografie era extrem de aproximată¹⁰. Dar Iordanes era un om cultivat, cu respectul valorilor consacrate, și știa de la Tucidide, Ptolemeu, Strabo sau Priscus Panites (posibile și alte surse, precum Cassiodor) că pe acolo pe undeva locuiau veneții, încă din vechime. Fiindcă istoria zilelor noastre este rezultatul istoriilor de demult – atrage atenția moralistul învățat –, veneții sunt cei care s-au războit cu goții, iar acum (urmașii lor) fac necazuri romanilor¹¹...

...Istoricii își făcuseră deci datoria. Încă din Antichitate. Rămânea nefericirea că triburile ce vor fi preces slavii atestați de izvoarele literare trăiseră, întru început, prea departe de lumina culturii scrise. Natural, cronicarii antichității nu aveau de unde să știe câte neamuri slave vor fi fost, și pe unde, și cu atât mai puțin cum vor fi trăit. Și apoi, toate popoarele ilustrei antichități se bucurau, în vremurile moderne, de spațioase muzee. A venit deci rândul arheologilor să contribuie la aprofundarea cunoștințelor despre vechii slavi. Sau, mult mai bine, *proto-slavi*.

În 1940, în plină ocupație germană, Ivan Borkovský publica, la Praga, o lucrare monografică de largă respirație. Era vorba despre o colecție de antichități considerate slave, mai exact câteva zeci de forme ceramice, toate modelate manual – deci fără ajutorul roții olarului. Colecția provenea din chiar împrejurimile orașului Praga, iar tipul ceramic respectiv a fost numit, corespunzător, „ceramică tip Praga”. Lucrarea a stârnit un asemenea entuziasm, încât a fost considerată subversivă și retrasă din librării de autoritățile naziste.

După război, în plină ocupație sovietică, în Europa muncitorilor și țăranilor, căutarea și studierea „ceramicii de tip Praga”, care ilustra vechimea slavilor pe *acele* meleaguri (meleagurile erau multe, inclusiv Germania), devenise un soi de hobby multi-național; pardon: *internaționalist*. Ceva totuși nu corespundea așteptărilor. Ca peste tot în Europa răsăriteană (cum se spunea pe atunci), în Uniunea Sovietică, pe cât se apropia ziua victoriei finale a comunismului, cel în care toate contradicțiile sociale erau îngropate, inclusiv naționalismul, pe atât mai tare se aprindeau pasiunile legate de zorii marelui popor slav (sau, mai degrabă, a *poporului unic, muncitor*). Fiindcă nu aici vom veni cu detaliile arheologice, aflându-ne deocamdată în interiorul notelor introductive, vom spune doar că, de-a lungul și de-a latul părții europene a Uniunii Sovietice, se săpa de zor, cu

¹⁰ O detaliată disecție a acestor cunoștințe, ca și a surselor erorii, la Curta 2006, 34-35.

¹¹ Pentru o tentativă de tratare ceva mai sistematică a problemei vezi Anexa 5 a prezentului volum.

puțină atenție pentru detalii, ci cu gândul la... producție. Momentul de apogeu îl reprezintă, probabil, cele două cărți ale Irinei Rusanova¹², care ilustreau cu o aparență științifică impecabilă, o noțiune deja vehiculată: *cultura Jitomir-Korceak* (Žitomir-Korčak). Aceasta ar fi fost cea mai veche cultură *slavă*, deci cu toate atributele considerate standard ale culturii materiale slave vechi. Acele forme ceramice erau cele mai timpurii, toate celelalte, inclusiv cele „de tip Praga”, nu erau decât niște derivate. Marele popor se născuse deci pe malurile Pripetului, într-o zonă suficient de mlăștinoasă pentru a satisface notorietatea expresiei *copiii mlaștinii* (slavii adică), undeva la granița dintre Ucraina și Bielorusia. De acolo migraseră slavii, molcom, alungați de clima haină; alungați, dar nu de tot. Clima însă, bat-o vina, i-a făcut pe slavi să se răspândească în toate zările, până pe malul Bosforului sau ale Adriaticii.

Doar cu titlu de amuzament, trebuie spus că au existat cercetători sovietici care au căutat antropofagii lui Herodot, au găsit slavi de epoca bronzului (adică eroii epopeii indo-europene), sau, și mai năstrușnic, pe rușii de neolitic, respectiv niște ruși *a priori*¹³. Este însă imediat de discutat aici cât a fost entuziasm și cât deturnare de bani publici cu acte în regulă. Fiindcă, ce anume putea aduce unui șantier arheologic bani și faimă, iar cercetătorilor – putere și influență, dacă nu „descoperirea” unor slavi „încă și mai vechi”?

Întorcându-ne la lucruri serioase, trebuie spus că, după ceva timp de gândire, școala sovietică – inclusiv Rusanova – și-a dat seama că este ceva putred la Korceak. Să nu mai vorbim de Jitomir, sau Hotomel... Cronologia, în primul rând¹⁴. Stratigrafia* folosită de săpători nu era tocmai de încredere, fiindcă

¹² Rusanova 1973 și 1976.

¹³ Kazanski 1999, 33 pentru localizarea „antropofagilor”. Pentru cititorii mai puțin avizați doresc să precizez că multe dintre ciudățeniile relatate de tradiția greacă (nemuritorii boreali, amazoanele, mâncătorii de lotus, pentru a da doar câteva exemple) ar trebui înțelese sub o perspectivă pur antropologică, de prilej de filosofare socială pe marginea legendelor, și nu a unor „realități” pe care le-am putea găsi pe teren, arheologic, de pildă. Vezi Barford 1994 pentru *căutarea celor mai vechi slavi*; pentru *slavii* din neolitic vezi (critic) Curta 2006, 8.

¹⁴ Curta 2005, 202-203, arată că în analiza „ceramicii slave timpurii” scăpaseră câteva frumoase vase decorate cu brăuri, ceea ce, cu îngăduință, însemna că erau cu trei-patru veacuri mai bătrâne. Critica s-ar putea însă să fi fost nedreaptă. Asemenea amintiri ale vechilor culturi La Tène sunt de regăsit pe numeroase situri din secolele VI-VII, pe tot teritoriul de la nordul Mării Negre (vezi de ex. Prihodniuk 1998), până departe în stepa Niprului. Ceea ce nu înseamnă însă că stratigrafia sovieticilor era în regulă, cronologia propusă fiind mai degrabă o schemă abstractă și, din nefericire, încă neverificabilă.

* Stratigrafia este un principiu fundamental al cercetării arheologice de teren, postulând că, într-un perimetru nederanjat de intervenții mai târzii, straturile mai adânci sunt și mai vechi (idee împrumutată de la geologi, desigur). Săpătura arheologică trebuie organizată în așa fel încât, cel puțin în principiu, conținutul fiecărui strat să fie clar individualizat.

permitea din start amestecarea materialelor de vârste diferite; deci – nici rezultatele. În fine, în zonă fusese sărăcie totdeauna, iar materialele arheologice cu datare relativă bunicică – adică cele mai de soi – lipseau cu desăvârșire. Așa că arheologii sovietici și-au îndreptat atenția spre orizonturi culturale cu o cronologie mai clară. Așa a devenit Bucovina de nord cea mai cercetată provincie a Europei. După săpături mai mult decât extensive, la finalul anilor '70 și începutul anilor '80, au fost identificate mai multe situații, în mai multe situri, în care ceramica lucrată cu mâna, considerată slavă pe nerăsuflăte, se găsea în asociere cu piese de metal (mai ales fibule, cu o cronologie mai bine definită), sau cu ceramică cenușie mai fină, lucrată la roata olarului, ambele permițând o datare mai sigură pe la mijlocul veacului V.

În linii generale, lucruri asemenea se întâmplau în toată Europa răsăriteană. De exemplu – echivalența „ceramică lucrată cu mâna”-„ceramică slavă”, numită brambura, când „tip Praga”, când „Jitomir”, când „Korceak”, când „Suceava” (versiunea românească), însemna totdeauna identificarea *fratelui cel mare*. Peisajul este puțin diferențiat în România, Bulgaria, sau Germania răsăriteană, de exemplu. Echivalența era considerată atât de sigură încât exemplare ceramice recuperate din cetăți romane târzii de la Dunăre erau și ele atribuite „slavilor în migrație”, sau „asediatorilor”¹⁵; o prejudecată de aceeași valoare, dar de semn contrar, considera imposibil ca romanii să producă *așa ceva*.

A nu se crede că nu a existat cântire. Ion Nestor, creatorul școlii de arheologie medievală timpurie de la București, a fost primul care a gândit cu voce tare, spunând că nu toate formele ceramice modelate manual ar trebui atribuite slavilor, fiindcă unele au antecedente clare în civilizația dacică¹⁶. Sârbul Kovačević a mers și mai departe, exprimându-și convingerea – în baza unei observații similare, dar cu o întorsătură neașteptată – că dacii ar fi strămoșii slavilor, sau că, cel puțin, ceramica dacică a fost modelul ceramicii slave¹⁷. Au aparut și alte teorii cu sonorități ușor fantastice – nu pentru că ar fi fost pur și simplu prostii, ci fiindcă au sunat, și încă mai sună, straniu. De exemplu, un învățat bulgar susținea o teorie pe care aș numi-o a „gemenilor despărțiți”; în virtutea acesteia, popoarele

¹⁵ Barnea 1966.

¹⁶ Nestor 1961, 1963. Pentru contribuții recente care analizează impactul politicului asupra arheologiei, vezi Curta 1994 și Madgearu 2007a.

¹⁷ Barford 2001. Intuiția lui Jovan Kovačević era mai greu de ilustrat în fosta Iugoslavie, întâi pentru că nu prea exista ceramică dacică propriu-zisă, apoi fiindcă colonizarea slavă a zonei este relativ mai târzie decât a altor părți ale Balcanilor. În consecință, ipoteza lui de lucru nu a fost luată prea în serios.

bulgar și român ar fi fost, la origine, unul și același lucru, însă datorită împrejurărilor diferite au ajuns să vorbească limbi diferite¹⁸.

Dar cea mai aprigă rezistență a venit – de unde altundeva? – din Polonia. Școala de la Poznań (Józef Kostrzewski, Witold Hensel) s-a opus interpretării plate a etnogenezei slave prin migrație, afirmând rădăcinile autohtone ale culturii Sukow-Dziedzice (nordul și nord-vestul Poloniei de astăzi, dar și părți din Germania de nord; vezi harta de la fig. 17, la pag. 127)¹⁹. Dincolo de resorturile naționaliste, poziția școlii de la Poznań are la bază o reală disimilitudine între ceramica nord-poloneză și cea cunoscută drept „Praga”, „Korceak” sau „Mogiła” (sudul Poloniei), derivarea ceramicii Sukow din celelalte fiind imposibilă.

Cu excepția notabilă a școlii de la Poznań, imensa majoritate a arheologilor care au teoretizat evidența arheologică a epocii, dincolo de diferențe de detaliu, au însă în comun două lucruri: toți consideră că expansiunea slavă a fost rodul unei migrații, dar și că slavii provin toți dintr-o singură tulpină, de origine relativ recentă; ei s-ar fi format, deci, într-un anumit teritoriu, iar de acolo ar fi migrat, cam în toate direcțiile, pentru a deveni populația cea mai numeroasă a Europei. Soluția concretă a „teritoriului originar” a variat, așa cum deja am arătat pe scurt, dar, fără excepție, toți arheologii care au căutat o soluție cvadraturii cercului au indicat o singură *cultură arheologică prealabilă*, din care ar fi emers, apoi, numerosul popor al slavilor. Conștient sau nu, toate aceste teorii, deși emise de arheologi comuniști (cel puțin în sensul că erau slujbașii comuniștilor), erau emule ale teoriilor lui Gustav Kossina²⁰, cel care fondase bazele teoretice ale arheologiei... naziste. Modelul lui Kossina era extrem de coerent²¹, de aceea greu de părăsit, iar generația lui Nestor și Godłowski datora foarte mult școlii germane, în primul rând la nivelul formării. Există ceva mai important?...

Dacă aceste premise sunt sau nu adevărate – vom încerca să analizăm în capitolul dedicat arheologiei slavilor. Vom spune aici doar că problemele cele mai spinoase sunt legate de istoria foarte timpurie a slavilor, care se încheie o dată cu

¹⁸ Krandžalov 1965.

¹⁹ Barford 2001, 41, 65-66.

²⁰ Anghelinu 2003, 109-110; Curta 2006, 21-24.

²¹ O anume combinație de obiecte arheologice, găsite în asociere, definește o anume *cultură arheologică* (vezi Anexa 2, s.v. *cultură*), care este manifestarea materială a spiritului unei *entități naționale* anume; cea din urmă este mai degrabă un concept metafizic, echivalând „germanii” epocii bronzului cu germanii contemporani lui Hitler. Ecuația dintre *cultură materială* și *popor* este un model reducionista al unei judecăți arheologice altminteri utile, însă simplitatea lui explicativă l-a făcut nu numai foarte popular, dar și rezistent la critici. Concepte ulterioare, precum *aculturația* sau *etnicitatea dinamică*, deși sunt modele explicative mult mai aderente realității istorice, au „legități” mult mai puțin clare.

instalarea lor în Peninsula Balcanică, odată cu expansiunea lor până în centrul Germaniei, adică în cursul veacurilor VI-VII. Dificilă este, însă, într-o măsură mai mică, și perioada imediat următoare, în care triburile rusești progresează în pădurile nefârșite ale Niprului, perioadă în care se înfiripă, peste tot, structuri statale incipiente. Informații mult mai bune există începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea când, una câte una, formațiunile politice slave adoptă creștinismul, fie el de rit răsăritean sau apusean; deși Marea Schizmă nu avusese încă loc (1054), relațiile între Roma și Constantinopol erau mai mult decât încordate, între cele două scaune majore ale Bisericii dându-se o luptă surdă pentru împărțirea sferelor de influență.

Secolele VIII-IX sunt o vreme a stabilității. Nu înseamnă că acum nu se petrec lucruri cu adevărat de reținut (precum prăbușirea Imperiului avar sau nașterea Imperiului Carolingian), însă, prin comparație cu veacurile anterioare, mișcările de populație sunt mai puțin ample. Numeroase argumente pot ilustra aserțiunea. În primul rând, un progres demografic remarcabil, care poate fi demonstrat pentru oricare segment geografic al Europei; sau aproape, dacă scoatem misterioasa Muntenie din discuție. Cultura materială, la rândul ei, se uniformizează, pe suprafețe largi, putând vorbi acum, pentru prima oară, după prăbușirea Romei, de o cultură „pan-europeană”; o cultură foarte modestă, însă mărturisind o anume sedimentare, o îndulcire a contrastelor, un schimb de idei și practici mai permisiv. Vechile culturi preistorice, particularinzând arii foarte restrânse și generând o hartă fragmentată, cedează loc la doar câteva aspecte culturale, nu foarte diferite. O cultură răsăriteană, săracă și simplă, întinzându-se de la Donul mijlociu la Dunărea inferioară; o cultură balcanică, sub influență bizantină, extinsă până în zona Cazanelor Dunării, dar, izolat, și mai departe spre nord; o cultură a Europei Centrale, aflate la început sub semnul avarilor, apoi a francilor, și o cultură occidentală, germanică, suprapunând, mai mult sau mai puțin, domeniul carolingian și al succesorilor. Există, desigur, și alte aspecte regionale, nerelevante în contextul de aici.

În limbaj arheologic, aceasta perioadă (secolele VIII-IX) a fost numită *a slavilor timpurii*, fiind și prima în care putem fi destul de siguri că vorbim despre „slavi”, nu despre „sclaveni”, „anți” sau alte entități cu conținut discutabil. Așa cum am încercat deja să sugerez, noțiunea de *slavi timpurii* este însă folosită aici într-un sens extensiv, cu referire la toate formațiunile slave – sau presupus slave – prestatale.